

ПРИКАЗ МОНОГРАФИЈЕ: *АРХИТЕКТУРА И ВИЗУЕЛНЕ УМЕТНОСТИ У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ КОНТЕКСТУ: 1918–1941.*

САША МИХАЈЛОВ

Н аучна монографија међународног значаја, *Архитектура и визуелне уметности у југословенском контексту: 1918–1941*, у издању Филозофског факултета Универзитета у Београду, објављена је 2021. године. Уредници проф. др Александар Кадијевић и Александра Илијевски су у научноистраживачки и садржински слојевитој публикацији окупили угледне научне посленике из Србије, Хрватске, Словеније, Босне и Херцеговине и Црне Горе, који су у низу огледа разматрали теме из историје архитектуре и визуелних уметности на југословенском простору у две деценије између Првог и Другог светског рата. У складу с позитивном и устаљеном праксом уредника монографије своје место међу више од четрдесет радова нашли су и млади истраживачи.

Идејно полазиште и задати циљ приликом приређивања монографије, која после пуне три деценије не тако честих, више спорадичних а најчешће индивидуалних међууниверзитетских и међуфакултетских сарадњи кључних високообразовних институција на простору некадашње заједничке државе, био је да *продуби дијалој о тјековинама међурајне визуелне културе, сагледаним на дубљој контекстуалној основи културне полиитике, уз уважавање свих претходних историографских доприноса*, како наводе уредници у предговору. Полазећи од наслова монографије, свој поглед на архитектуру и визуелне уметности у годинама од 1918. до 1941. дали су неки од водећих и угледних истраживачи Филозофског факултета у Сарајеву, Конзерваторског одјела у Дубровнику Министарства културе Републике Хрватске, Филозофског факултета у Загребу, Института за повијест уметности у Загребу, Завода за варство културне дедишчине Словеније – Обмочна енота Нова Горица, Одјела за повијест уметности Свеучилишта у Задру, Лексикограф-

ског завода „Мирослав Крлежа“ из Задра, Академије ликовних уметности у Требињу, Филозофског факултета у Београду, Архитектонског факултета у Београду, Шумарског факултета у Београду, Факултета примењених уметности у Београду, Факултета за дипломатију и безбедност у Београду, Академије Српске православне цркве за уметност и конзервацију у Београду, Академије уметности у Новом Саду, Географског института „Јован Цвијић“ Српске академије наука и уметности, Галерије Српске академије наука и уметности, Факултета за информационе технологије и дизајн – Бањалука, Музеја града Београда, Архива Југославије, Музеја примењене уметности, Етнографског музеја у Београду, Завода за заштиту споменика културе града Београда, Републичког завода за заштиту споменика културе – Београд, Музеја позоришне уметности у Београду, Завичајног музеја Јагодина, издавачке куће „Klett“ и неколико независних истраживача. Усмеравајући своја истраживачка питања на улогу и значај високошколских и стручних установа, уметничких удружења, група и часописа, као и мање расветљена питања из опуса појединих архитеката, историје развоја урбанизма и архитектуре појединих центара или пак одређене типологије објеката, аутори су дали нове погледе на постављена проблемска питања, квалитативно доприносећи студијама историје архитектуре и визуелне културе датог периода на простору некадашње Југославије. Научни радови синтетског, прегледног и расправног карактера, као и монографски осврти и прилози, тумачени и критички сагледани пре свега на темељима примарних извора у првом реду архивских, а потом и претходних историографских истраживања, доносе се на укупно 375 страна публикације. Поткрепљени су бројним прилозима који визуелно обогаћују и додатно тумаче основни наратив. У прилог тумачењу теме значајну улогу имају корице монографије на којима је развијен општи изглед Павиљона Краљевине Југославије на међународној изложби у Милану из 1931. године, једног од најугледнијих и најзначајнијих архитеката тог периода Драгише Брашована. Историјска фотографија позајмљена за ову прилику из Збирке фотографија Одељења за

новију историју и савремени период Градског музеја у Вршцу у суштини илуструје важан део културне политике Краљевине Југославије током две међуратне деценије. Допринос квалитету и респектабилности ове научне публикације несумњиво су дали и рецензенти др Златко Карач с Архитектонског факултета Свеучилишта у Загребу, др Лидија Мереник са Филозофског факултета Универзитета у Београду, др Ирина Суботић с Академије уметности Универзитета у Новом Саду и др Александра Ступар с Архитектонског факултета Универзитета у Београду. Како би публикација водила поуздан и адекватан визуелни дијалог са читаоцима, добила је квалитетну графичку и технику опрему, рад тима „Досије студија“, из Београда, који чине Мирко Милићевић, Ирена Поповић, Ивана Зорановић и Ирена Ђаковић, док је штампа поверена једној од најугледнијих штампарија ЈП „Службени гласник“.

Садржина монографије структурно је подељена у два главна поглавља: *Архитектура и Културни контекст визуелних уметности*. Након предговора уредника, уводна научна студија проф. др Александра Кадијевића, под називом *Ка одрживој синтези: југословенска визуелна култура у историографском фокусу*, у којој сагледава културолошки и друштвени контекст визуелне културе југословенске вишенационалне интеграције у периоду 1918–1941. године, указујући на потребу чврстог научног консензуса *о целини њеној развоја и о многим појавама које су је обележиле* представља увертиру у централни наратив који следи. Како би међународна научна монографија била доступна и изван западнобалканског научног круга, њен садржај закључује резиме на енглеском језику једног од уредника, колегинице Александре Илијевски, на чијим странама су представљени огледи свих аутора заступљених у публикацији. На веома језгровит и садржински тачан приказ сваке представљене теме, читаоци изван постјугословенског говорног подручја веома прецизно могу да се упуте у суштину сваке теме и научни допринос аутора.

Први део монографије, у оквиру којег се анализира и тумачи развој архитектуре и урбанизма, тематски је подељен у три потцелине: *Архитектура*

и институције, Архитектура и уметничке групе и Архитектура и јавност, које у фокус експликације стављају образовне високошколске и стручне установе, као и институционални оквир деловања архитектонске струке и архитектонску праксу, потом уметничке групе и удружења који су усмеравали развој архитектонског стваралаштва, као и улогу јавности у позиционирању и критичком сагледавању архитектонске сцене током двадесетих и тридесетих година прошлог века. Обимом је најзаступљенија прва потцелина – *Архитектура и институције*. Отвара је рад Милана Ђурића и Небојше Антешевића *Архитектонска професија у Краљевини Срба, Хрватиа и Словенаца / Краљевини Југославији: модерне тенденције законодавног оквира и објективности професионалне праксе*, који критички сагледава различите аспекте деловања архитектонске професије у три најзначајнија урбана центра у Краљевини: Београду, Загребу и Љубљани, паралелно тумачећи правни оквир којим је делатност регулисана. Природно следи рад Биљане Мишић, *Допринос високошколских техничких услова Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца / Краљевине Југославије развоју уметничке и техничке културе у Београду*, у оквиру којег се представљају историјски развој, стање и специфичност школских програма на високошколским техничким установама у Београду, Загребу и Љубљани. Школовање шест југословенских уметника у школи Баухаус, једној од најуспешнијих и најутицајнијих школа модерне архитектуре, урбанизма, дизајна и визуелних уметности, у светлу нових извора и критичких запажања доноси рад Аиде Абацић Ходичић под називом *Студентски Баухаус са просјора некадашње Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца / Краљевине Југославије. Институционални оквир архитектонске струке у Црној Гори између два рата* анализира је Слађана Жуњић, стављајући акценат на значајне објекте, попут Зетске бановине у Цетињу Николаја Краснова, „Ко-оп“ хотела у Улцињу архитектонског тима Хаберле–Бауер, болнице у Рисну архитекте Милана Злоковића и Надбискупску резиденцију у Бару, аутора Фридриха Валента. Приватну пројектантску праксу у Србији и правну

регулативу која је дефинисала њихов рад представила је Марија Покрајац, док Тадија Стефановић у раду насловљеном *Српски архитексти у високошколској настави између два светска рата* разматра едукативну улогу Архитектонског одсека Техничког факултета у Београду, представљајући његову историју и улогу професора. Марина Павловић сагледава улогу и значај Клуба студената архитектуре у Београду и његову рефлексију на друштвени и архитектонски контекст, с посебном пажњом усмереном на годишње изложбе најбољих студентских радова приређених у периоду 1925–1928. године. *Дојринос школе за примену декоративне уметности развоју дизајна ентеријера у међурајној Београду*, коју је основала Маргита – Гита Нушић Предић, разматра Владана Путник Прица, док тему *Национални павиљони на међународним изложбама као примери државне уметности: 1918–1941*, у контексту променљивих политичких околности критички сагледава Александра Стаменковић. У оквиру ове потцеле разматране су теме које су у фокусу истраживања имале делатност појединих архитеката, развој урбанизма и архитектуре појединих југословенских центара и развој одређеног типа објеката. Тако Валентина Вуковић у свом раду представља делатност и сагледава улогу *Овлашћених новосадских грађевина између два светска рата*, који су у датом периоду обликовали физиономију модерног града, а Ђурђија Боровњак сарадњу архитекте Николаја Петровића Краснова са државним установама. *Архитектура за радничтво: установе у међурајној Србији*, односно архитектура намењена потребама радничке класе, била је тема истраживања Ане Радованац Живанчев. Александар Кадијевић, истражујући и критички сагледавајући делатност Богдана Несторовића као архитекте Народне банке Југославије, расветљава поједине аспекте ове плодне сарадње на пројектовању и изградњи потом даје архитектонску и урбанистичку анализу филијала банке широм југословенског простора и први пут износи поједине чињенице до сада непознате. Научна и стручна делатност архитекте Ивана Здравковића, једног од истакнутих актера архитектонске сцене у Краљевини, чије

је ангажовање представљало важан покретач многих видова архитектонског стваралаштва, била је тема огледа Александре Илијевски. Спортске објекте као примере државне архитектуре истражила је и представила Марија Павловић, док *Дојринос београдских архитекашта изградњи међурајној Скопља: урбанистички развој и профана архитектура* разматрају Јелена Ненадовић и Јана Милосављевић.

Друга потцелина, насловљена *Архитексти и уметничке групе*, посвећена је двома групама које су обележиле архитектонску делатност једног југословенског центра – Београда, као што је Група архитеката модерног правца, и једне регије – попут Далмације и њиховим најистакнутијим протагонистима. Антун Баће у свом раду *Дјеловање архитекашта удружења Земља у Далмацији* анализира делатност архитеката Драге Иблера, Лавослава Хорвата, Стјепана Планића, Младена Каузларића, Драге Галића, Стјепана Гомбоша, Зденка Стрижића и Јосипа Пичмана. Огледи који следе, аутора Дијане Милашиновић Марић, Ангелине Банковић и Јелене Гачић, сагледавају архитектонску делатност, улогу, значај и рефлексије на развој модерне архитектуре у Србији тројице оснивача Групе архитеката модерног правца – Јана Дубовог, Милана Злоковића и Душана Бабића.

Архитектура и јавност је наслов треће потцеле, у чијем средишту експликације јесу актуелни архитектонски и уметнички часописи у југословенском контексту периода 1918–1941. и теме становања и градског зеленила, о којима је разматрала стручна и шира јавност. Значај и улогу часописа и архитектонске критике, као и улогу појединаца у архитектонској критици у Хрватској, разматрала је Јасна Гаљер у раду *Часописи и архитектонска критика у Хрватској двадесетих и тридесетих година 20. века: актери, идеје, идеологије*. Весна Круљац, један је од неколико аутора која је у оквиру предметне монографије тумачила поједине теме и аспекте првог изворно југословенског авангардног покрета *зенинизам* и часописа *Зенин*, штампаног у Загребу до 1923, а потом у Београду од 1924. до 1926. У раду *Зенинстичка архитектура у контексту југословенске међурајне сцене*,

Круљац представља и валоризује архитектонске пројекте Јосипа Сајсла, познатог по имену Јосиф Јо Клек, као јединог актера зенитистичке архитектуре. Ревалоризацију љубљанске ревије *Архитектура* и њену улогу у прихватању и распрострањању модерне мисли у области архитектуре и урбанизма доноси Аленка ди Батиста у раду *Ревизија Архитектура (1931–1934). Прелом с традицијом*. С друге стране, у контексту савремене архитектонске критике у Београду, часопис *Уметнички преглед* имао је значајну улогу, а његову заступљеност и одјеке у стручним круговима у периоду 1937–1941. године размотрио је Иван Р. Марковић. Злата Вуксановић Мацура у огледу *Архитектура о сјајном питању у међуратној Србији* износи и тумачи ставове српских архитеката о овом проблему који је током двадесетих и тридесетих година прошлог века постао једно од кључних архитектонских питања. *Идеје о модернизацији природе Београда у јавној сфери међуратног периода* износи Драгана Ђоровић, сагледавајући два кључна аспекта: комуналне проблеме у јавном дискурсу Београда и зелене просторе у јавном дискурсу модернизације Београда, како су насловљена два носећа поглавља рада.

Други део монографије, *Културни контексти визуелних уметности*, посвећен је ликовној, примењеној, позоришној и филмској уметности, њиховим протагонистима, уметничким групама, историографији, хронологији, естетици, критици, изложбама и периодици. Испреплетана питања националног и/или интернационалног, традиционалног и/или модерног, центра и/или периферије – представљају темељ ових наратива. Феномен визуелне културе током две међуратне деценије у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца / Краљевини Југославији сагледан је у оквиру друштвеног и културног контекста, као и у оквирима актуелних идеологија и политике. У том контексту, Игор Борозан у раду *Између традиције и модерности: Јован Бијелић и Јорџевић Карађорђевића у међуратном периоду* расветљава рад чувеног сликара, значајног протагонисте српског класичног модернизма, који је током 1926. године насликао серију портрета чланова владајуће династије. Анализу *Петле југо-*

словенске уметничке изложбе (1922), организоване као један од пратећих догађаја венчања краља Александра Првог Карађорђевића и румунске принцезе Марије, и *Шесте југословенске уметничке изложбе (1927)*, која је била организована поводом стогодишњице оснивања Матице српске, доноси Јасмина Трајков Пету у студији *Југословенске уметничке изложбе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*. Истражујући различите аспекте, пуну научну пажњу часопису *Зенић* посветили су: Јерко Денегри у огледу *О сарадњи Михаила С. Петрова са часописом Зенић*, Софија Мереник у раду *Формирање и рана експресионистичка фаза часописа Зенић* и Јасмина Чубрило у огледу *Концепти нове уметности у издањима и активностима часописа Зенић 1921–1926: стилистика или дескрипција*. Винко Срхој преиспитује идеје сликара, конзерватора, критичара и колекционара Косте Страјнића, значајног идеолога југословенског националног стила пре Првог светског рата и током међуратног периода. Допринос руских емиграната развоју црквеног иконописа и живописа валоризује Јелена Межински Миловановић у раду *Руски емигранти иконописци и живописци у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца / Краљевини Југославији* и формална и неформална уметничка удружења / групе у сфери црквене уметности. Делатност групе „Живот“ и главног идеолога Мирка Кујачића тумачи Маријана Вашчић у студији *Делатност групе Живој као одраз промене уметничке и друштвене парадигме у Краљевини Југославији*, док Драгана Чихорић представља сарајевску групу „Четворица“ и рад њених чланова: Карла Мијића, Романа Петровића, Ђоке Мазалића и Сига Сумерекера. У наредним радовима, Ана Шепаровић у студији *Тко није колориста, није сликар: Група тројице као француско-елистичка олимпија хрватске ликовне сцене тридесетих година 20. вијека* преиспитује улогу сликарске *Групе тројица* – сликара Љубе Бабића, Владимира Бецца и Јеролима Мише, који су у периоду од 1929. до 1935. године били активни на хрватској сликарској сцени, а Петар Прелог однос Удружења уметника „Земља“ (1929–1935) и београдског часописа *Данас* (1934), који су уређивали Мирослав Крлежа

и Милан Богдановић. Улогу Удружења за промицање уметничког обрта „Дјело“, окупљеног око професора Томислава Кризмана у Загребу 1926. године, у промовисању примењене уметности, представља и анализира Ловорка Магаш Биландић. Осврт на делатност Удружења југословенских ликовних уметника у Паризу, чији су поједини радови данас у колекцији Националног музеја модерне уметности при Центру „Жорж Помпиду“ [Georges Pompidou Center], дала је Гордана Крстић Фрај. Београдски период руског архитекте и сценографа Леонида Михаиловича Браиловског, главног сликара Народног позоришта у Београду (1921–1924), била је тема истраживања Николе Пиперског. Огледи који следе анализирају садржину часописа у којима је представљена савремена уметничка сцена између два светска рата. Јелица Стевановић пише о гласилима Народног позоришта у Београду: *Позоришни листи* (1934/1935) и *Сцена* (1935–1941), а Катарина Јовић о прилозима јединог дописника часописа *Недељне илустрације* који је живео у иностранству – Богомира Аћимовића Далме, о југословенским сликарима у Паризу током 1931. и 1932. године. Колики је био значај ревије *Кинофон* за развој филмске културе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, првог независног филмског магазина чији је уредник био Бранко Ве Пољански (псеудоним, право име Бранислав Мицић), презентовала је Дијана Метлић. Вјера Медић даје *Приказ дела југословенске уметности из ликовне збирке Етнографског музеја у Београду*, док се уређењем ентеријера Управе двора Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Краљевине Југославије бавила колегиница Биљана Црвенковић, представљајући историју и уметничко обликовање Краљевог и Белог двора на Дедињу у Београду.

Анализирајући квалитетно и тематски логично креиран садржај главног наратива међународне научне монографије *Архитектура и ви-*

зуелне уметности у југословенском контексту: 1918–1941, на којем су уредници темељито и савесно радили, слободни смо да закључимо да нуди широк обим новијих истраживања која превазилазе историографски дискурс и фокусирају се на културну и друштвену димензију живописног периода између два светска рата, прожетог сложеним политичким околностима. Инструктивна и садржајна, она вишеструко обогаћују познавање међуратне визуелне културе, подстичући њено потпуније тумачење. С обзиром на то да обухвата разноврсна истраживања у архитектури, урбанизму и визуелним уметностима која су обликовала сложени културни феномен, објављивањем ове монографије научна историографија на пост-југословенском простору је несумњиво обогаћена квалитетним студијама који ће у будућим истраживањима међуратног периода на простору Западног Балкана бити подстрек ка отварању нових тема и њиховом проблемском сагледавању, драгоцен извор и незаобилазна полазна основа. Посебну вредност овом делу даје јасно дефинисана, а потом реализована, намера да се спроведу међународна компаративна истраживања која су од изузетне важности за научну историографију у контексту целовитог и темељитог тумачења одређених периода, појава, уметничких и друштвених околности истог геополитичког и културног простора. У том контексту, окупљање респектабилних научних посленика и интеграција различитих мишљења, приступа и дефиниција у једну научну публикацију јесте засебна вредност.

Др Саша Ј. Михајлов,

историчар уметности

Завод за заштиту споменика културе

града Београда

sasa.mihajlov@beogradskonasledje.rs